

Prilog poznavanju ornamentike na gruboj keramici starčevačkog naselja na Galovu u Slavanskom Brodu

A Contribution to the Understanding of Decorative Art on Coarse Pottery in the Starčevo Settlement at Galovo in Slavonki Brod

Izvorni znanstveni rad
Prapovijesna arheologija

Original scientific paper
Prehistoric archaeology

UDK/UDC 902.64(497.5Slavonski Brod)“6343”

Primljeno/Received: 01. 04. 2003.

Prihvaćeno/Accepted: 13. 06. 2003.

Dr. sc. KORNELIJA MINICHREITER

Institut za arheologiju
Ulica grada Vukovara 68
HR - 10000 Zagreb
kornelija.minichreiter@iarh.htnet.hr

Glineno posuđe u naseljima najstarijih prapovijesnih kultura čini najbrojniju arheološku građu. Tako je i u naseljima prve panonske lončarske kulture - starčevačke kulture - u kojima je jedino na temelju lončarske proizvodnje moguće odrediti njihovu stilsku i kronološku pripadnost. U radu su prikazane tehnike i dana tumačenja motiva ornamentike na gruboj keramici starčevačkog naselja na Galovu u Slavanskom Brodu. Oblikovanje vanjske površine posuđa bilo je dvojako: jedna vrsta posuđa “ukrašavana” je radi praktične primjene, dok su na drugima “ukrasi” predstavljali dublji smisao - najstarije zapise prvih populacija izražene simbolima o svojoj iskonskoj potrebi što većeg razumijevanja i povezanosti s prirodom, koju su osjećali kao svoj neodvojivi dio, svijesni da o njoj ovisi njihov opstanak.

Ključne riječi: neolitik, rana starčevačka kultura, Linear A, gruba keramika, ornamentika, Slavonski Brod, sjeverna Hrvatska.

Key words: Neolithic, early Starčevo culture, Linear A, coarse pottery, decorations, Slavonki Brod, northern Croatia.

U naseljima najstarijih prapovijesnih kultura proizvodnja glinenog posuđa bila je najbrojnija, stoga oko 90 posto pronađene arheološke građe i u naseljima starčevačke kulture - prve panonske lončarske kulture, čini raznovrsno glineno posuđe. Jedino na temelju lončarske proizvodnje može se odrediti stilska i kronološka pripadnost kulturama i njihovim razvojnim stupnjevima u okviru mlađeg kamenog doba, a analiza ornamentike - najstarijih poruka na posuđu - omogućava približavanje spoznajama o njihovom misaonom i duhovnom životu.

Prva spremišta za nošenje i pohranu namirnica bile su vjerojatno košare pletene od pruća. U njima su se mogli nositi raznovrsni plodovi, školjke, ribe, a vještina pletenog pruća korištena je i u ribolovu (pletene vrše). Pletenje tanjih i debljih grana uz drvene oblice-stupiče korišteno je u naselju pri izradi raznovrsnih ograda oko dvorišta, kulturnih objekata i obredno-ukopnih prostora. Ograde oblikovane od nizova gusto poredanih okomitih oblica bile su u donjem dijelu učvršćene premazom nekoliko centimetara debelim slojem gline - Slavonski Brod “Galovo” (MINICHREITER, 2001. a, 207.-210.). Sličnim tehničkim postupkom bile su građene i lončarske peći u naselju. Na konstrukciju od pletenog šiblja i tanjih grana

nalijepljen je s vanjske strane oko 5 cm debeo sloj gline, zatim spaljen, pa su na bočnim stranicama s unutrašnje strane peći ostali vidljivi otisci drvene konstrukcije. Na ovaj način bile su izgrađene cilindrične peći u Zadubravlju (MINICHREITER, 1992. a, 40., sl. 2.), izdužene peći u Slavanskom Brodu “Galovo” (MINICHREITER, 1999., 15., sl. 8.) i u starčevačkom naselju “Gođevo” kod Jaruga¹.

U pletenim košarama od pruća nije se mogla nositi voda, pa su košare s unutrašnje strane premazivale glinom (KARMANSKI, 2000., 650.). Glina se samo sušila na suncu i još je djelomično propuštala vodu - to je vrijeme pretkeramičkog neolitika (BENAC, GARAŠANIN, SREJOVIĆ, 1979., 25.). Pletene košare držale su se pored ognjišta i slučajnim spaljivanjem u požaru ispečena je prva glinena posuda (KARMANSKI, 2000., 652.). Na lokalitetu Donja Branjevina u stratumu II²

1 Neobjavljeno. Zaštitne arheološke radove na južnoj trasi autoceste Velika Kopanica - Županja vodili su Josip Lozuk i Lidija Miklik-Lozuk iz Muzeja broskog Posavlja, Slavonski Brod. Zahvaljujem kolegama što su me pozvali na očevid i odobrili objavu nalaza.

2 Stratum II prema S. Dimitrijeviću paralelan je s vremenom početka Linear A (bijeli Linear) u sjevernoj Hrvatskoj.

nađeni su dijelovi zdjela poluloptastog oblika koje su s vanjske strane imale otisak pletene košare (DIMITRIJEVIĆ, 1974., 83., T. II., 2; KARMANSKI, 1979., T. LXII., 5; KARMANSKI, 2000., 652., 654., T. CXCIII., 1-3 i T. CXIV., 1). Vjerojatno su u počecima na taj način rađene posude da bi nakon određenog iskustva posude bilo izrađivano samo od gline, pomiješane s pljevom ili sitnim zrnima pijeska. Vještina izrade posuda prenosila se s generacije na generaciju, a zbog loše izrade i čestog lomljenja posuda, svako naselje imalo je svoje lončarske peći. Lončarska proizvodnja sve više se usavršavala pa su domaći lončari oponašali "pomodni stil" ukrašavanja posuda svoga vremena, razvijajući pri tom i svoje kreacije.

Velika količina glinenog posuda otkrivena je tijekom petogodišnjih sustavnih arheoloških istraživanja starčevačkog naselja na zemljištu "Galovo" u Slavonskom Brodu.³ To su prva sustavna istraživanja starčevačkog naselja u sjevernoj Hrvatskoj, a značenju ovih radova pridonosi činjenica da naselje pripada početnim fazama razvitka ove kulture - fazi Linear A.⁴ U dosadašnjoj istraženju površini od 2000 m², otkriven je dio naselja unutar kojeg je postojao ograđeni prostor u kojem su bili pokopani odabrani članovi plemenske zajednice (MINICHREITER, 2002. a, 63.-67.). U velikoj zemunici (15 x 7 m) bila su ukopana tri ljudska kostura, a u maloj zemunici (5 x 5 m) jedan. Velika zemunica imala je u svojem središnjem dijelu s istočne strane ulaz, kojim se preko jedne stepenice prilazilo unutrašnjosti, gdje je na podu stajala skupina lonaca i zdjela ispod kojih je bio kultno ukopan goveđi rog⁵. U sjevernom dijelu zemunice uz njezin rub bile su usporedno izgrađene, vjerojatno u obredne svrhe, dvije peći u obliku "cigare" s otvorima za loženje s vanjske strane zemunice. Južno od ovih peći u unutrašnjem prostoru zemunice bili su ukopani u skvrčenom položaju na lijevom boku (sjever-jug) muškarac (u dobi 40-50 g.) i jugoistočno od njega na desnom boku (zapad-istok) žena (u dobi 35-40 g.). U južnom dijelu velike zemunice otkrivene su tri skupine glinenog posuda (vjerojatno su se i ovdje održavali obredi u čast pokojnika) i jedan kostur muškarca u dobi 25-30 g.,⁶ uz kojeg su bili položeni grudica okera i mali zoomorfni žrtvenik (MINICHREITER, 2002. b, T. 5., 2 a, b). U zapadnom prostoru male zemunice (5 x 5 m) koja je bila izgrađena zapadno od velike zemunice, bio je ukopan kostur muškarca (u dobi 35-40 g.) u skvrčenom položaju na lijevom boku. Kostur je bio zatrpan zemljom izmiješanom ulomcima keramike, sitnim kamenim alatima, glinenim diskovima i dijelovima zoomorfne plastike - glava patke (MINICHREITER, 1999., T. 1., 1 a i b). Zemunica je na svojoj sjevernoj strani imala ulaz i jednu stepenicu uz koju je na istočnoj strani (nasuprot pokojnika) otkrivena skupina kamenih sjekira i sitnoga kamenog alata koji je ovdje bio ostavljen vjerojatno kao dar pokojniku.

Na sjeverozapadnoj strani obredno-ukopni prostor bio je zaštićen polukružnom drvenom ogradom u dužini od oko 13 m, a na nju se dalje nastavljao zapadni prolaz "vrata" (dva niza stupova koji su možda držali nadstrešnicu), koji je povezivao ovaj prostor s naseljem. Na zapadni prolaz se prema jugu nadovezivala samostojeća polukružna ograda koja je vjerojatno služila u kultne svrhe. Izvan ograda, dalje prema zapadu, otkriven je dio naselja u kojem je bilo izgrađeno 7 zemunica i nekoliko otpadnih jama. Sve stambene zemunice bile su približno istog tlocrta i dimenzija (15-17 x 5 m), od kojih su dvije bile orijentirane smjerom sjever-jug s ulazom na istočnoj strani, kao i velika zemunica s ukopima. Sve stambene zemunice imale su po nekoliko prostorija i na dnu ukopane nizove rupa za velike okomite drvene stupove koji su držali krovnu konstrukciju. U jugozapadnom dijelu istražnog terena tijekom 2002. g. otkrivene su dvije faze izgradnje objekata. U starijoj fazi bila su izgrađena dva paralelna objekta istih dimenzija i oblika - dvije dvostruke polumjesečaste samostojeće ograde (istočna i zapadna), dok su u mlađoj fazi preko zapadne dvostruke ograde jednim svojim dijelom izgrađene tri velike zemunice. Iako se radovi na ovom dijelu nastavljaju, već sada je uočljiva neobičnost u orijentaciji objekata - skupina od šest zemunica poredana je tako da svojom duljom osi zrakasto leži u polukrugu prema zapadnoj strani zapadne samostojeće dvostruke polumjesečaste ograde. U djelomično istraženim zemunicama otkriveno je mnoštvo pokretnoga arheološkog materijala - lonci, zdjele, zdjele na nozi grublje i finije izradbe, ukrašene raznolikim motivima. Od litičkih nalaza pronađene su brojne jegre, čekići, polirane sjekire, sječiva bez i s retušom, drobilice, kugle-grijači, brusni kamenovi, pločice, odbojci i grebala. Kao posebna vrijednost ističe se pronalazak 75 žrtvenika (od toga 33 cjelovita) i glinene figurice košute realističke izrade, prvi primjerak ove vrste u ranoneolitičkim starčevačkim naseljima kontinentalne Hrvatske (MINICHREITER, 2002. b, 13.-30.; MINICHREITER 2002. c, 45.-52., sl. 3., 4).

Zbog velike količine pokretne arheološke građe otkrivene u petogodišnjim istraživanjima na Galovu u Slavonskom Brodu, u ovom radu donosimo samo ornamentiku na grubom posudu, ne ulazeći u analizu oblika posuda i njihovu statističku obradu.⁷

Tehnike ukrašavanja na grubom posudu mogu se razvrstati u četiri skupine:

1. urezivanje
2. utiskivanje
3. ubadanje
4. plastično modeliranje.

3 Radovima koji se svake godine nastavljaju rukovodi dr. sc. Kornelija Minichreiter iz Instituta za arheologiju u Zagrebu u suradnji s Jesenom Miškiv i Lidijom Miklik-Lozuk iz Muzeja brodskog Posavlja u Slavonskom Brodu. Istraživanja financiraju: Ministarstvo kulture, Brodsko-posavska županija, Institut za arheologiju i Muzej brodskog Posavlja.

4 Od ukupno 67 evidentiranih starčevačkih naselja u Hrvatskoj samo njih 7 pripada fazi Linear A.

5 Analogno zemunicama u Zadubravlju i kući K u Obrima.

6 Antropološke analize obavili dr. sc. Mario Šlaus i Mario Novak u Arheološkom zavodu HAZU-a u Zagrebu.

7 Detaljne analize, statistička obrada i rekonstrukcije pokretne arheološke građe su u tijeku.



Sl. 1. Slavonki Brod - Galovo, zračna snimka istraženog terena starčevačkog naselja koje se prostire i na okolnim zemljištima (snimio M. Hucaljuk)

Fig. 1 Slavonki Brod - Galovo, aerial photo of the surveyed area of the Starčevo settlement, stretching also on the surrounding plots of land (photo M. Hucaljuk)



Sl. 2. Slavonki Brod - Galovo, sjeverna stambena zemunica SJ 064 u fazi istraživanja. Kontrolni profil (istok-zapad) i ulazna stepenica na istočnoj strani zemunice (snimila K. Minichreiter)

Fig. 2 Slavonki Brod - Galovo, northern pit dwelling SJ 064 in the excavation phase. Control profile (East-West) and entrance step on the eastern side of the pit dwelling (photo K. Minichreiter)



Sl. 3. Slavonski Brod - Galovo, sjeverozapadna stambena zemunica SJ 153 u fazi istraživanja (snimila K. Minichreiter)

Fig. 3 Slavonski Brod - Galovo, northwestern pit-dwelling SJ 153 in the excavation phase (photo K. Minichreiter)

1. UREZIVANJE

Ova tehnika obuhvaća motive na grubim posudama koji su izvedeni instrumentom - drvenim štapićem ili zašiljenom kosti. Na taj način urezani motivi mogu biti izvedeni sasvim tankim linijama ili pak širim i dubljim, pri čemu nastaju naglašeni njihovi rubovi. Na posudama nalazimo tri različita motiva:

a) Okomiti urezi mogu biti kratki i raspoređeni po posudi bez nekog određenog reda (sl. 4., 1). Sličan način ukrašavanja je na posudama u Zadubravlju⁸, u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., T. CXCVI., 3), Lepenskom Viru III a (SREJOVIĆ, 1969., 165., sl. 45.; DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. II., 27) i Lánycsók-Bácsfapuszta (KALICZ, 1990., T. 22., 19).

b) Urezane paralelne linije koje oblikuju cik-cak motiv ukrašavale su trbuh posude (sl. 4., 2, 3). Isti motiv izveden je na posudama u Donjoj Branjevini (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. III., 3; KARMANSKI, 1979., T. XX., 4; KARMANSKI, 2000., T. CCV.). Motivom cik-cak urezanih linija prikazana je kosa na glavi idola iz Starčeva (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. III., sl. 10.) i krzno na žrtveniku u obliku jelena iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 2000., T. XLI.). Možda se ovim motivom na posudama htjelo simbolički prikazati tijelo životinje ili ljudska glava s bujnom kosom.

c) Urezane tanke linije oblikuju mrežasto raspoređene pravokutnike, različitih veličina, a na posudi iz Slavenskog Broda je preko mrežastih pravokutnika urezana mreža kosih paralelnih linija (sl. 4., 4). Ovakav način ukrašavanja javlja se često na trbusima posuda, a na nekoliko primjeraka su na taj način ukrašena i dna. Brojne analogije su na keramici iz Donje Branjevine (KARMANSKI, 1979., T. LXVIII., 2 i T. LXXIII., 5; KARMANSKI, 2000., T. CCVI.), Starčeva (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VI., 19.-23.; GARAŠANIN,

1979., 127., T. XVIII., 4.), Lánycsók-Bácsfapuszta (KALICZ, 1990., T. 22., 9, 10, 12, 20, T. 23., 6) i nešto kasnijeg Vučedola - Linear B stupanj (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. IV., 4).

U Zadubravlju su prevlačenjem snopom grančica ukrašavali lonce (MINICHREITER, 1992. b, sl. 20., 9, i T. 20., 1) dok u Slavenskom Brodu ovakav način ukrašavanja još nije otkriven.

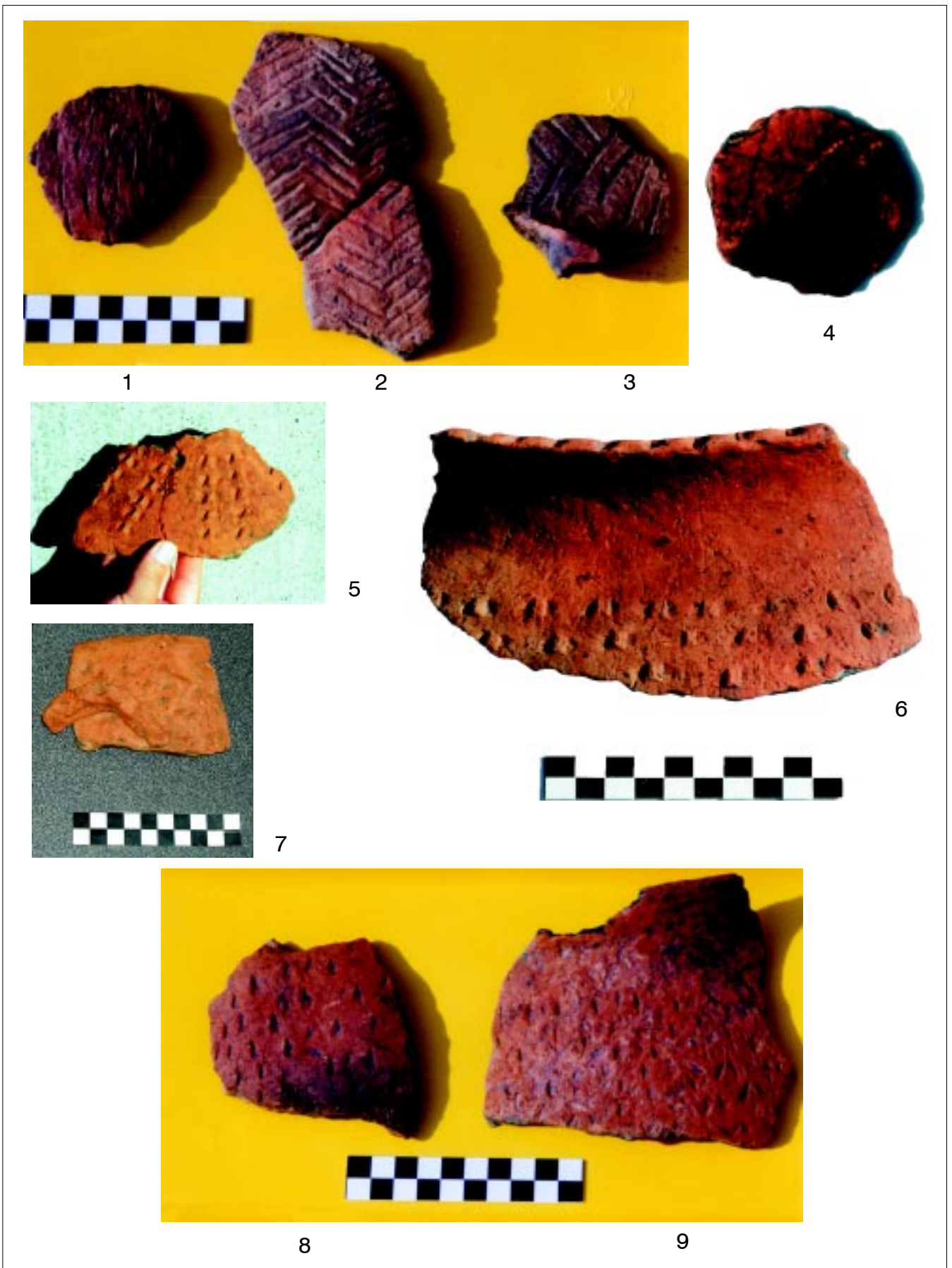
Prema S. Dimitrijeviću, tehnikom urezivanja ukrašavane su posude u svim fazama starčevačke kulture od Linear A do završetka Spiraloid B (DIMITRIJEVIĆ, 1974., 67.). Ovoj stilskoj analizi priključuju se i nalazišta u Zadubravlju i Slavenskom Brodu koja imaju po svojim motivima najbliže analogije u Donjoj Branjevini stratum III' i II', Lepenskom Viru III a i Starčevu fazi II a.

2. UTISKIVANJE

Vrlo rasprostranjena tehnika ukrašavanja je utiskivanje vrhom prsta ili nokta u vlažnu i mekanu glinu, po cijeloj površini lonaca i zdjela. Javlja se već od stupnja Linear A i pripada skupini *impresso* ukrasa. Motivi izvedeni "štibanjem" s dva prsta raspoređeni su na stijenkama posuda na tri načina:

a) okomiti nizovi "štipanih" uzoraka na određenim razmacima po trbuhu posude (sl. 4., 5). S. Dimitrijević ih je imenovao kao "otisak klasa" ili "plastični klas" (DIMITRIJEVIĆ, 1974., 83.). Ovaj motiv na posudi može se protumačiti na dva načina: ili se na posudi htjelo prikazati klasje žita (možda oznaka na posudama u kojima se spremalo žito) ili stilizirano oponašanje pletene košare. Naime, već je u uvodnom dijelu naglašeno da su prve glinene posude rađene premazom gline s unutrašnje strane pletene košare, što dokazuju otisci košare na vanjskoj strani lonaca u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 1979., T. LXII., 5; KARMANSKI, 2000., 652., 654., T. CXIII., 1-3, T. CXIV., 1). Motiv "plastičnog klasa" raspoređen u većim ili manjim razmacima na trbuhu lonaca i

⁸ Neobjavljeno. Detaljne analize i statistička obrada cjelokupne arheološke građe iz Zadubravlja su u tijeku.



Sl. 4. Slavonski Brod - Galovo, gruba keramika ukrašena tehnikom urezivanja (1-4) i utiskivanja (5-9) (snimila K. Minichreiter)

Fig. 4 Slavonski Brod - Galovo, coarse pottery decorated in the incising (1-4) and impressing (5-9) techniques (photo K. Minichreiter)

zdjela javlja se u Donjoj Branjevini (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. II., 2; KARMANSKI, 1979., T. LXV., 5; KARMANSKI, 2000., T. CXCII., T. CXCIV., 3), zatim Starčevu (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VII., 26, 27; GARAŠANIN, 1979., T. XVIII., 2) i Lepenskom Viru (SREJOVIĆ, 1969., 165, sl. 65.);

b) vodoravni nizovi naizmjenično "štapanih" motiva s dva prsta raspoređeni su po trbuhu lonca loptastog oblika "S" profila s izvijenim vratom (sl. 4., 6). Rub lonca je ukrašen otiscima prsta, a na vratu posuda ima glatku površinu. Na ovaj način lonci su ukrašeni u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 1979., T. LXV., 4; KARMANSKI, 2000., T. CXCVIII., 3), Starčevu (GARAŠANIN, 1979., T. XXIII., 3) i na Lepenskom Viru (SREJOVIĆ, 1969., 165, sl. 45.);

c) ornament "štapanja" s dva prsta izveden je po cijeloj površini trbuha (neorganizirano) do ispod vrata na loncu poluloptastog oblika s ravnim rubom (sl. 4., 7). Na ovaj ornament nalijepljena je polukružna plastična traka s otiscima prsta koje inače dolazi kao dodatak u različitim kombinacijama na posudama. Polukružne trake na trbuhu posude otkrivene su u Tečiću - Spiraloid A stupanj (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. VII., 1), a najbliže analogije štapanom ornamentu po cijeloj površini nalazimo u: Zadubravlju (MINICHREITER 2001. b, T. 1., 1, T. 6., 6), Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., 192., T. CXCIV., 3, T. CXCVIII., 3), Starčevu (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VII., 27) i Lánycsók-Bácsfapuszti (KALICZ, 1990., T. 22., 22 i T. 23., 11);

d) utiskivanjem noktom ukrašena je cijela površina trbuha posuda i to na dva načina. Utiskivanje kratkih zarezaja jednim noktom naizmjenično bez organiziranog reda (sl. 4., 8) ili s dva nokta gusto poredanih po površini (sl. 4., 9). Utiskivanje jednim noktom čest je motiv na posudama u Zadubravlju,⁹ Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., T. CXCVI., 23, T. CXCIX., 1-4, T. CC., 1-4), Lepenskom Viru (SREJOVIĆ, 1969., 165., sl. 45.), Starčevu (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VII.) i Lánycsók-Bácsfapuszti (KALICZ, 1990., T. 19., 6, T. 24., 7). Utiskivanjem s dva nokta ukrašene su posude u Zadubravlju (MINICHREITER, 2001., T. 6., 6), zatim Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 1979., T. LXIII., 2, T. LXV., 2, T. LXVI., 2; KARMANSKI, 2000., T. CXCIV., 4, T. CXCIV., 2-4), Starčevu (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VII.) i Lánycsók-Bácsfapuszti (KALICZ, 1990., T. 20., 2).

Ovu vrstu impresso ukrasa S. Dimitrijević je prema tadašnjim rezultatima istraživanja uvrstio samo u zadnju fazu razvitka starčevačke kulture Spiraloid B (DIMITRIJEVIĆ, 1974., 67.). Međutim, novija istraživanja pokazala su da se grubo posude ukrašavalo ovom tehnikom počevši od Linear A tijekom svih stupnjeva razvitka ove kulture.

3. UBADANJE

Ornamenti izvedeni uskim štapićem kružnog presjeka tehnikom ubadanja veoma su rijetki. Među nekoliko tisuća ulomaka posuda u dijelu naselja istraženog u Slavonskom Brodu samo dvije posude bile su ukrašene ovom tehnikom. Na jednoj posudi (sl. 5., 1) ubodi su raspoređeni neorganizirano po cijeloj površini trbuha, dok je na drugoj posudi - loncu loptastog oblika, "S" profila s izvijenim vratom - tehnikom ubadanja bio prikazan nekakav stilizirani lik - možda ptica (sl. 5., 3).

Rijetki primjerci ukrašeni tehnikom ubadanja otkriveni su i u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 1979., T. LXXXIII., 2; KARMANSKI, 2000., T. CCXXII., 2, 3, T. CCXXIII., 4, T. CCXXIV., 1-3), Starčevu (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VIII., 29), u Tečiću - Spiraloid A stupanj (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. VII., 4), u Vinkovcima - Spiraloid B stupanj (DIMITRIJEVIĆ, 1974., T. XIX., 6), te u nekoliko starčevačkih naselja u Jugoslaviji iz zadnjih faza razvitka - Kusovac kod Kragujevca u Srbiji (SREJOVIĆ, 1988., 071) i Šašincima u Srijemu (SREJOVIĆ, 1988., 094).

S obzirom na malobrojnost otkrivenih primjeraka, za sada se može naglasiti da se ovom tehnikom posude ukrašavaju u stupnjima Linear A i Spiraloid A i B.

4. PLASTIČNO MODELIRANJE

Ovom tehnikom posude se moglo ukasiti velikom raznovrsnošću motiva koji su oblikovani na dva različita načina: apliciranjem naljepaka u obliku bradavica ili plastičnih traka s otiscima prsta.

a) Naljepci u obliku bradavica u vodoravnom nizu na sredini trbuha lonca većih dimenzija (sl. 6., 1) nemaju izravnih analogija, no sličan način ukrašavanja javlja se u Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., T. CCXV., 4) i Lánycsók-Bácsfapuszti (KALICZ, 1990., T. 22., 7). Na zdjeli manjih dimenzija (sl. 6., 2) nalijepljene bradavice imale su na sredini utisnutu jamicu, a identično modeliranje bradavica nađeno je u Zadubravlju (MINICHREITER, 2001. b, T. 6., 7) i Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 2000., T. CCXV., 3). Nešto složeniji motiv istom tehnikom postignut je utiskivanjem prstom 6-12 jamica u veću bradavicu (sl. 6., 3), što je S. Karmanski imenovao kao motiv "cvijeta" ili "rozete" (KARMANSKI, 2000., 176.). Ovaj motiv otkriven je u Donjoj Branjevini na dvije posude (KARMANSKI, 1979., T. LXXIV., 3; KARMANSKI, 2000., T. CCCVIII., 1).

b) Nalijepljene plastične trake s otiscima prsta bile su složene na posudama u raznovrsnim motivima: vodoravna traka na vratu (sl. 6., 4) okomita pri dnu trbuha (sl. 6., 9), vodoravna na glatkoj stijenci (sl. 6., 8), vodoravna na stijenci sa "štapanim" motivom (sl. 6., 7). Na nekim posudama plastične trake s otiscima prsta složene su u vjenčić (sl. 6., 5), a stijenska posuda bila je ukrašena nizovima "štapanih" uzoraka (sl. 4., 7). Među ovim ukrasima izdvaja se, za sada, samo jedan primjerak plastične šire vodoravne trake s po dvije utisnute jamice u nizu (sl. 6., 6).

⁹ Neobjavljeno - analize u tijeku. Do sada objavljena je samo arheološka građa iz zemunice 10 u Zadubravlju.



Sl. 5. Slavonski Brod - Galovo, gruba keramika ukrašena tehnikom ubadanja (snimile K. Minichreiter i D. Ložnjak)

Fig. 5 Slavonski Brod - Galovo, coarse pottery decorated in the stitching technique (photo K. Minichreiter and D. Ložnjak)

Tehnika plastičnog modeliranja različitih ornamentalnih motiva na posudama javlja se na brojnim nalazištima tijekom svih razvojnih faza starčevačke kulture. Najbliže analogije našim primjercima nalazimo u Zadubravlju¹⁰, "Igraču" u Bukovlju kod Slavenskog Broda¹¹ (MINICHREITER, 1992. b, T. 1., 1-3), Donjoj Branjevini (KARMANSKI, 1979., T. LXIV., 4, T. LXXI., 3; KARMANSKI, 2000., T. CCXII., 2, T. CCXVI., 2, 3), Starčevu (ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, 1954., T. VI., 19, T. VII., 20; GARAŠANIN, 1979., T. XXIII., 1, 2) i Lánycsók-Bácsfapuszta (KALICZ, 1990., T. 22., 4, 5).

Posebno lijep primjerak ukrašavanja posuda u tehnici plastičnog modeliranja je reljefni prikaz ženskog lika s uzdignutim rukama na molitvu izveden plastičnim trakama s otiscima prsta (sl. 7.), što je za sada unikatni primjerak u starčevačkom naselju u Slavenskom Brodu (MINICHREITER, 2000., 5.-15., sl. 1.).

Prikazanom analizom ornamentike na gruboj keramici starčevačkog naselja na Galovu u Slavenskom Brodu, otpočela je objava mnogobrojne pokretne arheološke građe otkrivene u petogodišnjim istraživanjima. Iako je obrađen tek mali dio keramičkih nalaza, stilske odlike ukrašavanja i oblici posuda koji pokazuju veliku sličnost sa Zadubravljem, opredjeljuju Galovo u Slavenskom Brodu u ranu fazu razvitka starčevačke kulture - Linear A (prema S. Dimitrijeviću).¹² Analize posuda koje se izrađivalo s više ili manje vještine u vremenima kada su se glinene posude tek počele peći, pokazale su da je njihovo ukrašavanje bilo višeznačno:

- ukrašavanje površina barbotin naljepcima bilo je praktične naravi, a ne radi ukrašavanja posuda. Naime, veliki lonci bili su glatke površine pa su radi lakšeg nošenja na stijenke trbuha lijepljeni mali komadići gline plosnatih, nepravilnih oblika. Na velikim loncima lijepljene su dvostruke ili trostruke bradavice koje su držale užad na kojima su posude visile;

- na nekim glinenim posudama s vanjske strane vidljivi su otisci pletene košare, što upućuje da je još uvijek u Linear A

stupnju postojala tradicija iz prethodnih vremena izrade određene vrste glinenog posuda na prvobitni način - ispletana košara premazana s unutrašnje strane glinom. Ukrasni motiv "plastičnog klasa" ili "otisak klasa" najviše podsjeća na stilizirano oponašanje pletene košare;

- treća vrsta ukrasa - koje je najteže odgonetnuti - simbolične su poruke ili zapisi prikazani na posudama. Na primjer, motiv "otisak klasa" zaista podsjeća na klasje žita, pa su možda ti lonci bili spremišta za žitarice. Prikaz ženske stilizirane figure na velikim loncima vjerojatno predstavlja simbol plodnosti - majku praroditeljicu, pa su možda ovi lonci služili za kultne obrede.

O pravom značenju poruka koje su prvi zemljoradnici "napisali" na posudama može se tek nagađati. Premda se u prvi mah čini jednostavnim i lako pristupačnim, tumačenje ukrašavanja posuda mnogo je složeniji problem. Ako želimo dublje proniknuti u duhovni svijet tadašnjih stanovnika, tumačenje "ukrašavanja" na posudu neće obuhvatiti samo objašnjenje motiva i tehnika kojima su izvedeni.¹³ Očito je oblikovanje vanjske površine posuda bilo dvojako: jedna vrsta posuda "ukrašavana" je radi praktične primjene, dok su na drugima "ukrasi" predstavljali dublji smisao - najstarije zapise prvih populacija o svojim razmišljanjima izražene simbolima o iskustvu života na neprekidnom usponu vlastite svijesti. Prvim poljodjelskim populacijama bilo je od suštinskog značenja za opstanak sagledavanje prirodnih pojava, prepoznavanje različitosti u promjenama godišnjih doba kao i praćenje ponašanja životinja (početak domestikacije). Blizina božanstva (simbolične figurice u kućama i reljefni prikazi na posudama) kao i izvođenje određenih kulturnih postupaka, najstariji je i najzagonetniji način izražavanja svoje iskonske potrebe što većeg razumijevanja i povezanosti s prirodom, koju su osjećali kao svoj neodvojivi dio, svjesni da o njoj ovisi njihov opstanak.

10 Neobjavljeno, među brojnom arheološkom građom uočeno je više primjeraka ukrašavanja plastičnom trakom s otiscima prsta složenom u različitim motivima.

11 Na "Igraču" u Bukovlju, na sjevernoj periferiji Slavenskog Broda, nisu do sada obavljena arheološka istraživanja, nego su u više navrata skupljeni nalazi iz zemunica koje su oštećene prilikom usjecanja poljskog puta u središnjem dijelu plantažnog vinograda.

12 S. Dimitrijević je 1974. g. objavio stilsku podjelu starčevačke kulture po stupnjevima, a 1979. g. je na temelju jedino do tada poznatih površinskih nalaza iz "Igrača", Bukovlje kod Slavenskog Broda, potvrdio postojanje stupnja Linear A u Hrvatskoj. Njegovu stilsku podjelu starčevačke kulture i postojanje Linear A stupnja potvrdila je brojna arheološka građa otkrivena u Zadubravlju i Slavenskom Brodu. Pripadnost ranim fazama potvrdila je i datacija (metodom C¹⁴) ova dva nalazišta u vrijeme oko 5.700 do 5.300. g. pr. Kr.

13 Epohalnim otkrićem najstarijega europskog kalendara i tumačenjem "ukrasa" na posudama vučedolske kulture, ne samo kao dekoracije, nego kao složenog sustava simbola koji su trajno zabilježili predodžbu svijeta i svemira prapovijesnog stanovnika Europe, dr. A. Durman je otvorio novo poglavlje u prapovijesnoj arheologiji.



Sl. 6. Slavonski Brod - Galovo, gruba keramika ukrašena plastičnim modeliranjem (snimile K. Minichreiter i D. Ložnjak)

Fig. 6 Slavonski Brod - Galovo, coarse pottery decorated in the sculpturing technique (photo K. Minichreiter and D. Ložnjak)



Sl. 7. Slavonski Brod - Galovo, jama SJ 041, nalaz dijela lonca s prikazom ženskog lika tehnikom plastičnog modeliranja (snimila K. Minichreiter)

Fig. 7 Slavonski Brod - Galovo, pit SJ 041, find of a part of a pot with the female figure in the sculpturing technique (photo K. Minichreiter)

LITERATURA

- ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, D., 1954., *Starčevačka kultura*, Ljubljana, 1.-151.
- BENAC, A., GARAŠANIN, M., SREJOVIĆ, D., 1979., Uvod, *PJZ II (Neolit)*, Sarajevo, 11.-33.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1974., Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnapanonskih nalazišta rješavanju ovih problema, *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju, Materijali X*, Beograd, 59.-121.
- DIMITRIJEVIĆ, S., 1979., Sjeverna zona, *PJZ II (Neolit)*, Sarajevo, 229.-363.
- GARAŠANIN, M., 1979, Centralnobalkanska zona, *PJZ II (Neolit)*, Sarajevo, 79.-213.
- KALICZ, N., 1999., *Frühneolithische Siedlungsfunde aus Südwestungarn, InvPraehHung IV*, Budapest, 1.-163.
- KARMANSKI, S., 2000., *Donja Branjevina*, arheološka monografija, Odžaci, 1.-727.
- MINICHREITER, K., 1992. a, Peći u starčevačkom naselju kod Zadubravlja, *OpusA 16*, Zagreb, 37.-47.
- MINICHREITER, K., 1992. b, *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj, DissMonZ 2*, Zagreb, 1.-104.
- MINICHREITER, K., 1999., Zoomorfna idoloplastika obredno-ukopnog prostora starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu, *PrilInstArheolZagrebu 13-14/1996.-1997.*, Zagreb, 7.-22.
- MINICHREITER, K., 2001. a, The architecture of Early and Middle Neolithic settlements of the Starčevo culture in Northern Croatia, *DocPraeh XXVIII*, Ljubljana, 199.-214.
- MINICHREITER, K., 2001. b, Tipološka klasifikacija keramike rane starčevačke kulture iz stambene zemunice 10 u Zadubravlju, *PrilInstArheolZagrebu 18*, Zagreb, 5.-20.
- MINICHREITER, K., 2002. a, Ukopi stanovnika u naseljima starčevačke kulture u Hrvatskoj, *HistriaAntiq 8*, Pula, 63.-72.
- MINICHREITER, K., 2002. b, Žrtvenici i idoli starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu, *PrilInstArheolZagrebu 19*, Zagreb, 13.-30.
- MINICHREITER, K., 2002. c, Slavonski Brod, Galovo, sustavna istraživanja naselja starčevačke kulture u godini 2002, *ObavijestiHAD 3*, Zagreb, 45.-52.
- SREJOVIĆ, D., 1969., Naslednici, *Lepenski Vir, Nova praistorijska kultura u Podunavlju*, Beograd, 161.-184.
- SREJOVIĆ, D., 1988., *The Neolithic of Serbia, Archaeological Research 1948.-1988.*, Beograd, 1.-134.

SUMMARY

A Contribution to the Understanding of Decorative Art on Coarse Pottery in the Starčevo Settlement at Galovo in Slavonski Brod

In the settlements of the oldest prehistoric cultures, the production of clay vessels was the most common, therefore around 90% of unearthened archaeological artifacts in the settlements of the Starčevo culture - the first Pannonian earthenware culture - accounts for various clay vessels. Categorizing by style or chronology according to cultures or their developmental stages within the Neolithic is only possible on the basis of earthenware production, and an analysis of the decorations - the oldest messages on vessels - facilitates a closer insight into the thoughts and the spiritual life of these cultures.

The first containers for carrying and preserving food were probably wickerwork baskets. They were used to carry different fruits, shells, and fish, and basketry was also applied in fishing (wickerwork fish traps). In the settlement, thinner and thicker branches were woven and fastened onto round logs serving as fences around courtyards, cult facilities and burial ritual areas. Fences formed of closely set rows of round logs were fastened in the bottom by a coating of a layer (normally few centimetres thick) of clay - Slavonski Brod "Galovo" (MINICHREITER, 2001a, 207-210). A similar technical method was applied in kiln construction in the settlement. On the outer part of the construction of wickerwork and thinner branches, an approximately 5 centimetre thick layer of clay was pasted and then fired, so that the marks of the wooden construction are visible on the interior sides of the kiln. Cylindrical kilns in Zadubravlje (MINICHREITER, 1992a, 40, Fig. 2), the elongated kilns in Slavonski Brod "Galovo" (MINICHREITER, 1999, 15, Fig. 8) and in the Starčevo settlement "Godevo" in the vicinity of Jaruge were constructed in this way.

Wickerwork baskets could not hold water, therefore their inside was coated with clay (KARMANSKI, 2000, 650). Clay was only sun-dried and it leaked - this was the pre-ceramic Neolithicum (BENAC, GARAŠANIN, SREJOVIĆ, 1979, 25). Wickerwork baskets were kept near the fireplace and the first clay vessel was fired by accidentally catching fire (KARMANSKI, 2000, 652). At the Donja Branjevina site in the layer II, fragments of semi-round bowls were unearthened with imprints of wickerwork baskets on their outside (DIMITRIJEVIĆ, 1974, 83, T. II; KARMANSKI 1979, T. LXII, 5; *ibid*, 2000, 652, T. CXCI, 1-3, T. CXIV, 1). Presumably in the beginning vessels were made in this way, and after some experience was gained they were produced exclusively of clay with an admixture of chaff or small grains of sand. The art of making vessels was handed down, and because of poor production quality and frequent breaking of the vessels each settlement had its own kiln. Earthenware production gradually improved and local potters imitated the fashionable styles of pottery decoration, developing their own creations simultaneously.

Because of the large amount of moveable archaeological goods unearthened in the course of five years of digs at Galovo

in Slavonski Brod (on the Sava River, northern Croatia), in this paper we concentrate particularly on the decorative art on coarse vessels, without analysing the shape of the vessels or their statistical processing.

The techniques of decorating coarse vessels can be classified into four groups: incising, impressing, stitching and sculpturing.

The technique of incising (Fig. 4., 1-4) encompasses motifs on coarse vessels produced by an instrument - a wooden stick or a pointed bone. Motifs incised in this way can be made in very thin lines or broader and deeper lines, resulting in accented rims. In the vessels three different motifs appear: vertical incised marks, incised parallel lines and incised thin lines. According to S. Dimitrijević, vessels were decorated in the incision technique in all phases of the Starčevo culture, from Linear A up until the end of Spiraloid B (DIMITRIJEVIĆ, 1974, 67). This stylistic analysis is endorsed by the sites in Zadubravlje and Slavonski Brod containing motifs with their closest analogies in Donja Branjevina, stratum III' and II', Lepenski Vir IIIa and Starčevo IIa.

Impressing is a broadly disseminated decorative technique (Fig. 4., 5-9) consisting in impressing fingertips or nail ends into wet and soft clay on the entire surface of pots and bowls. It occurs as early as the Linear A phase and belongs to the impresso ornaments group. Motifs made by pinching with two fingers are distributed on vessel sides in three ways: in vertical sets of pinched samples placed in certain intervals; in horizontal sets of motifs alternately pinched with two fingers; or randomly on the entire surface of the vessel's belly. On the basis of former research results, Dimitrijević classified these sorts of impresso ornaments only as belonging to the last developmental stage of the Starčevo culture, Spiraloid B (DIMITRIJEVIĆ, 1974, 67), but more recent research has shown that coarse vessels were decorated with this technique from Linear A through all the developmental stages of this culture.

Ornaments applied by a narrow stick with a round cross-section in the technique of stitching (Fig. 5., 1-3) are extraordinarily exceptional. Out of several thousands of fragments of vessels in the unearthened part of the settlement in Slavonski Brod, only two vessels were decorated with this technique. On one vessel the stitches are distributed randomly on the entire surface of the belly, whereas on the other vessel - a ball-shaped pot with an S profile and a curved neck - a stylised figure, conceivably of a bird, was represented in the technique of stitching. Keeping in mind the small number of unearthened specimens for the time being we may conclude that this decoration technique was applied on vessels in the Linear A, Spiraloid A and B stages.

The technique of sculpturing (Fig. 6, 7) offered a broad range of motifs, which were shaped in two ways: by appliqués in the shape of a knob or by relief bands with fingerprints.

An extraordinarily beautiful example of decorating vessels in the sculpturing technique is a relief of a female figure with hands raised in prayer-position, made with relief bands with fingerprints (Fig. 7); up to the present this is a unique example in the Starčevo settlement at Slavonski Brod (MINICHREITER, 2000, 5-15, Fig. 1).

This analysis of decorative art in coarse pottery of the Starčevo settlement at Galovo in Slavonski Brod is made possible by the release of numerous mobile archaeological artefacts unearthed in the five-year dig. Even though only a small part of pottery finds have been processed, the characteristics of decorative styles and the shapes of vessels, which show great similarity to Zadubravlje, classify Galovo in Slavonski Brod as belonging to the early developmental stage of the Starčevo culture - Linear A (according to S. Dimitrijević). Analyses of vessels made with more or less skill at a time when the firing of clay vessels had only just begun have shown that the decoration of vessels was multivalent.

- Decorating surfaces with barbotine appliqués had a practical function as well, it did not serve merely as ornamentation. Large pots had a smooth surface and therefore small pieces of clay of flat, irregular shapes were pasted on the sides of their bellies for easier carrying. Double or triple knobs were pasted onto large pots, holding the ropes on which the vessels used to hang.

- Remains of wickerwork baskets are visible on the outside of some clay vessels, indicating that the earlier tradition of production of certain kinds of clay vessels in the rudimentary way - a wickerwork basket coated with clay on the inside - lasted up into the Linear A stage. A sculpted ear or an ear impresso mostly recall stylised imitations of wickerwork baskets.

- The third kind of decoration - which is the most difficult to decipher - are symbolic messages or notes on vessels. Thus the motif of an ear impresso actually recalls grain ears,

suggesting that these pots served as containers for cereals. A stylised female figurine on large pots is presumably a symbol of fertility - the *magna mater*, suggesting that these pots served for cult rites.

We can only conjecture on the actual meaning of the messages "written" on vessels by the first farmers. Although at first it might appear simple and easily accessible, the interpretation of vessel ornaments is a highly complex problem. If we want to understand the thought world of the population of that time, the interpretation of vessel ornaments cannot be limited only to explaining the motifs and techniques of their production. Obviously the outer surface form was of two different kinds: one kind of vessel was decorated for practical purposes, whereas ornaments on the other kind of vessel had a deeper meaning - they were the oldest written evidence left by the first populations of their way of thinking, expressed in symbols, on the experience of life as a continuous increase of their own awareness. For the first agricultural populations, their understanding of natural phenomena, their perception of seasonal changes, as well as their observation of the animal behaviour (the beginning of the domestication) were of crucial importance to their survival. The vicinity of deities (symbolic figurines in houses and reliefs on vessels) as well as certain cult practices are the oldest and the most mysterious way of expressing the primordial need to attain the best possible understanding and closeness with nature, which they felt as a constituent part of themselves, aware that their survival depended upon it.